



●  
●  
● Jonge burgers  
in het praktijk-  
onderwijs

Een basis voor burgerschap

SLO • nationaal expertisecentrum voor leerplanontwikkeling

slo



# Jonge burgers in het praktijk- onderwijs

Een basis voor burgerschap

# Colofon

© 2006 Stichting Leerplanontwikkeling (SLO), Enschede

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier zonder voorafgaande toestemming van de uitgever.

<b>Redactie:</b>	Ina Berlet, René Leverink
<b>Ontwerp:</b>	Axis Media-ontwerpers, Enschede
<b>Fotografie:</b>	Cees Elzenga fotografie, Enschede Hans Oostrum fotografie, Den Haag
<b>Voor informatie:</b>	SLO, Stichting Leerplanontwikkeling Marian Nijhuis Postbus 2041, 7500 CA Enschede Telefoon (053) 4840 336 <a href="http://www.slo.nl">http://www.slo.nl</a> <a href="mailto:m.nijhuis@slo.nl">m.nijhuis@slo.nl</a>

# Inhoudsopgave

Inleiding	4
Wat is burgerschap?	6
Wat is het doel van burgerschapvorming?	10
Hoe kan burgerschapsvorming er in de praktijk uitzien?	14
Hoe verder?	18

# Inleiding

Nederland heeft mensen nodig die de samenleving kunnen verbeteren.

Burgerschapsvorming leert jonge burgers welke bijdrage ze hieraan kunnen leveren.

Sinds kort zijn scholen verplicht aandacht te besteden aan actief burgerschap en sociale integratie. Ze mogen zelf weten hoe ze dit gaan doen. Samen met scholen is SLO (Stichting Leerplanontwikkeling) bezig invulling te geven aan burgerschapsvorming in het onderwijs. Uitgangspunt hiervoor is het door SLO ontwikkelde leerplankader Burgerschapsvorming. Hiervan heeft SLO, in overleg met docenten, een specifieke uitwerking voor het praktijkonderwijs gemaakt. Daarbij is ook een relatie gelegd met toeleiding naar de arbeidsmarkt en met mogelijke doorstroming naar het beroepsonderwijs. De titel van deze nota is: *Praktisch burgerschap, Ontwikkeling van burgerschapscompetenties voor leerlingen van het praktijkonderwijs.*

De brochure die nu voor u ligt is een verkorte versie daarvan. Ze is bedoeld voor leerkrachten, teamleiders en andere direct betrokkenen. U kunt erin lezen wat burgerschap inhoudt en hoe het praktijkonderwijs kan bijdragen aan de ontwikkeling van burgerschap bij de leerlingen.

Wat is burgerschap?

Leerlingen die in de leerlingenraad meebeslissen over schoolregels. Schoolklassen die vergaderen over dingen die ze samen willen ondernemen in de vrije tijd.

Leerlingen die actief worden voor en met buurtbewoners. Leerlingen die bemiddelen bij conflicten tussen leerlingen. Het zijn voorbeelden van *burgerschapsvorming*. Ook u doet met uw leerlingen aan burgerschapsvorming. Misschien wel meer dan u denkt. Ook uw leerlingen zijn *jonge burgers*.

Een burger heeft rechten. Actief en passief stemrecht, recht op onderwijs, recht op een bijstandsuitkering of AOW. Maar naast rechten heeft een burger ook plichten, zoals het betalen van belasting. In de praktijk blijken de opvattingen die mensen hebben over rechten en plichten nogal eens met elkaar te botsen. Burgerschapsvorming leert leerlingen hoe ze met deze botsende waarden om kunnen gaan. Er zijn drie kernbegrippen: democratie, actieve participatie en identiteit.

Bij burgerschapsvorming staan drie begrippen centraal:

- democratie – wat zijn mijn rechten, plichten en verantwoordelijkheden als burger in een democratische rechtstaat?
- participatie – hoe kan ik meedoen en meedenken, op school en in de samenleving?
- identiteit – wie ben ik en tot welke maatschappelijke geleding hoor ik?

## Democratie

De Nederlandse samenleving is democratisch geordend. Democratie heeft niet alleen te maken met rechten en plichten, maar ook met waarden en de manier waarop mensen met elkaar omgaan. Wat verwachten wij van 'goed burgerschap'?

In een democratische samenleving verwachten we dat burgers de basiswaarden en de spelregels van de democratie kennen en hanteren. Wat betekent dat zoal?

We verwachten dat burgers respectvol met elkaar omgaan. Dat ze conflicten vreedzaam oplossen, door te praten. In een democratie heeft de burger respect voor meningen en opvattingen van anderen. Hij is tolerant tegenover medeburgers, ook als zij een andere culturele achtergrond hebben. Maar we verwachten ook dat iedere burger een bijdrage kan leveren aan de kwaliteit van de samenleving en niets doet dat die kwaliteit in gevaar brengt. Democratie is dus niet alleen een aantal spelregels. Democratie is een houding, een manier van leven.



## Participatie

In de wetstekst omschrijft de minister burgerschap als 'de bereidheid en het vermogen deel uit maken van de gemeenschap en daar een actieve bijdrage aan te leveren'. De sleutelwoorden zijn 'deel uitmaken' (betrokkenheid, binding) en 'actieve bijdrage leveren' (meedoen). Voor het praktijkonderwijs liggen hier twee belangrijke uitdagingen. Tegelijkertijd maakt de Nederlandse samenleving deel uit van de Europese en wereldwijde gemeenschap. Burgerschap is daarom ook *Europees en wereldburgerschap*. Kan het praktijkonderwijs ook hieraan vorm en inhoud geven, en zo ja hoe? Dit is vooralsnog een onbeantwoorde vraag. De discussie in het veld moet nog worden gevoerd.

## Identiteit

Identiteitsontwikkeling heeft te maken met je zelfbeeld én met het beeld dat anderen van je hebben. Hoe sta je in de wereld? Hoe zie jij jezelf ten opzichte van anderen? Hoe zien anderen jou en hoe reageer je daarop? Leerlingen moeten leren hun eigen zelfbeeld en opvattingen in balans te brengen met de verwachtingen van de omgeving. Een democratische samenleving doet een sterk beroep op de eigen verantwoordelijkheid van iedere jonge burger. Hetzelfde geldt voor de identiteit van de school. Die moet voor zichzelf, voor zijn leerlingen en voor de buitenwereld duidelijk maken waar hij voor staat en welke democratische en andere waarden de school belangrijk vindt.



Wat is het doel van  
burgerschapvorming?

Burgerschapsvorming is niet wéér een maatschappelijk *thema* dat ‘op het bordje van het onderwijs wordt gelegd’. Praktijkonderwijs *is* burgerschapsvorming. Het doel is dat leerlingen goed kunnen functioneren in de samenleving. ‘Goed functioneren’ betekent actief meedoen, je medeverantwoordelijk voelen, een bijdrage leveren aan de leef-omgeving en bereid en in staat zijn democratisch gedrag te vertonen.

## De school als oefenplaats

De school is een oefenplaats voor goed burgerschap. In de klas, op het schoolplein, in de kantine, krijgt de leerling te maken met situaties die ook voorkomen in de ‘echte’ samenleving. Op school leert hij voor zijn mening uit te komen en respect te hebben voor mensen die anders zijn. Hij wordt zich bewust van zijn sociale rechten en plichten en kan meedenken en meebeslissen.

Om een oefenplaats voor burgerschap te zijn, moet de school zich opstellen als een sociale en democratische gemeenschap. Dit kan op drie niveaus:

- **in de school**  
Welke omgangsvormen gelden in de school, bijvoorbeeld tussen leerlingen onderling, tussen medewerkers onderling en tussen leerlingen en medewerkers?  
Welke basiswaarden draagt de school over op de leerlingen? Hoe democratisch worden de regels voor het samenleven op school vastgesteld?
- **buiten de school**  
Hoe legt de school contacten met de plaatselijke gemeenschap?  
Hoe worden die contacten gebruikt in het onderwijsaanbod van de school?  
In welke mate zetten leerlingen zich buiten de school in voor die gemeenschap?
- **in de samenleving**  
Welke competenties ontwikkelen de leerlingen om een bijdrage aan de samenleving te kunnen leveren? En hoe worden ze voorbereid op hun rol als (staats)burger in onze democratie?

## Wat verwachten we van de leerlingen?

Op basis van de domeinen democratie, participatie en identiteit kunnen de volgende doelen opgesteld worden.

**Democratie:** de leerling kan zich een mening vormen en kan deze onder woorden brengen. Hij kan besluiten nemen en meedoen aan verkiezingen. Hij weet raad met conflicten, en hoe je die kunt oplossen door te praten.

Daarvoor is nodig dat de leerlingen leren omgaan met het verschil tussen feiten en meningen, informatie en argumenten, onder meer in de massamedia.

**Participatie:** de leerling kan en wil deelnemen aan vrijetijdsactiviteiten, het culturele leven, het openbare leven en het arbeidsproces.

**Identiteit:** de leerling leert zichzelf kennen en weet een balans te vinden tussen zijn eigen normen en waarden en de algemeen aanvaarde normen en waarden in de samenleving.

### Onze basiswaarden

In Toezicht op Burgerschap en Integratie noemt de onderwijsinspectie de volgende basiswaarden van de democratische rechtsstaat:

- vrijheid van meningsuiting
- gelijkwaardigheid
- begrip voor anderen
- verdraagzaamheid
- autonomie
- afwijzen van onverdraagzaamheid
- afwijzen van discriminatie

## Inhouden en leeractiviteiten

Leerinhouden voor burgerschap bevatten inzicht en kennis, vaardigheden en houdingen (weten, kunnen, willen). Ze zijn bij voorkeur opgenomen in andere vormingsgebieden, zoals sociale competenties, cultuur- en maatschappijoriëntatie, loopbaanoriëntatie, levensbeschouwing.

Bij burgerschapsvorming staat centraal dat leerlingen activiteiten uitvoeren, ervaringen opdoen en daarover nadenken en napraten. Dit proces gaat gelijk op met het verwerven van competenties voor werk, wonen en vrije tijd, waarbij leerlingen (leer)taken of klussen

uitvoeren en daarop reflecteren. Dit sluit goed aan bij de missie van het praktijkonderwijs:

- het bieden van levensechte, krachtige leeromgevingen waarin 'leren door doen' en ervaringsgericht werken mogelijk is
- de ontwikkeling tot 'netwerkschool' die samenwerkt met partners op het gebied van (jeugd)zorg, arbeidsmarkt, maar ook met culturele en maatschappelijke organisaties.

Scholen die zich in deze richting ontwikkelen, doen tegelijk aan netwerkvorming met de schoolomgeving of de grotere samenleving. Zij benutten de school als gemeenschap waarin leerlingen ervaring opdoen met participatie. En zij benutten de school als oefenplaats voor democratie.

## Niet alleen de school...

Als school voor praktijkonderwijs biedt u uw leerlingen een basis voor *volwaardig democratisch burgerschap*. U doet dat vanuit uw eigen visie en missie en met de mogelijkheden die zich in uw regio voordoen.

### Ouders en leerlingen

Als u hier ouders en leerlingen optimaal bij betreft, kunt u samen komen tot onderwijs op maat. De rol van leerlingen en ouders is uiterst belangrijk bij burgerschapsvorming.

### Leeftijdsgenoten en de sociale omgeving

Het zelfbeeld en de identiteit van een leerling worden gevormd in de relatie met anderen, met de sociale omgeving van de leerling. Andersom heeft die identiteit weer invloed op die sociale omgeving.

De sociale omgeving wordt ook steeds diverser, pluriformer. Denk bijvoorbeeld aan jongeren die opgroeien in meerdere culturen. Dat kan spanningen oproepen. Leerlingen moeten dan leren omgaan met deze spanningen. Welke keuzes moeten zij maken? Hoe kunnen zij leren omgaan met de (verschillende) eisen die hun sociale omgeving stelt?

Het is dus zeker niet alleen de school die invloed heeft op de leerling. Zeker zo groot is de invloed van de opvoeding thuis, vrienden en vriendinnen, de straat, de vereniging, de geloofsgemeenschap.

Om die reden moeten we de verwachtingen aan de effecten van burgerschapsvorming op school niet te hoog opschroeven.

Scholen kunnen niet alléén verantwoordelijk worden gesteld voor het gedrag en de competenties van de toekomstige burgers.

Hoe kan burgerschaps-  
vorming er in de praktijk  
uitzien?

De overheid geeft een globale richting aan. Scholen mogen zelf bepalen hoe ze invulling geven aan burgerschapsvorming. Actief burgerschap en sociale integratie hebben te maken met de uitgangspunten van de school. Daarom ontwikkelt elke school een eigen pedagogisch-didactische aanpak om de leerlingen voor te bereiden op een volwaardig burgerschap.

## Maatwerk

Wat verstaan scholen onder ‘volwaardig burgerschap?’ Dat zal mede afhangen van hun levensbeschouwelijke en onderwijskundige principes, de grootte van de school en de etnische en sociaal-culturele achtergrond van de leerlingen. Het is dan ook zaak te streven naar maatwerk.

## Samenhang

Samenhang in burgerschapsvorming ontstaat door middel van doorlopende leerlijnen: van primair onderwijs naar praktijkonderwijs; binnen en tussen de fases van praktijkonderwijs; van praktijkonderwijs naar werk en/of een vervolgtraject in de BVE.

Binnen het praktijkonderwijs kan burgerschapsvorming worden gekoppeld aan andere vormingsgebieden: communicatieve en sociale competenties, cultuur- en maatschappijoriëntatie, levensbeschouwing en praktische vorming en stages.

## Burgerschapsvorming zichtbaar maken

Delen van burgerschapsvorming zitten nu al in deze leergebieden of kunnen er eenvoudig in worden opgenomen. Toch zijn ook specifieke en herkenbare activiteiten in en buiten de school nodig. Ook kunnen accenten worden gezet in coaching en begeleiding van leerlingen en bij gesprekken tussen school, ouders en leerlingen. Hoe dan ook: burgerschapsvorming moet zichtbaar worden. Enkele voorbeelden:

### **Klassevergadering (democratie, participatie)**

De Dijnseburgschool in Zeist kent klassevergaderingen, waarin leerlingen van de bovenbouw praktisch leren om te gaan met democratische spelregels. Er wordt een democratische grondhouding aangeleerd. En ze leren om samen iets te organiseren, om initiatief te nemen. Een populair onderwerp is ‘vrije tijdsbesteding samen organiseren’.



### Leren debatteren (democratie)

Docenten en leerlingen van twee groepen op De Steiger in Lelystad kregen een training 'leren debatteren'. Onder leiding van een professionele trainer leerden ze om zichzelf en hun argumenten te presenteren vóór anderen. En ze leerden om goed te luisteren naar en in te gaan op de argumenten ván anderen. Iedereen vond het spannend. De leerlingen deden enthousiast mee en hebben er - volgens het oordeel van de docenten - veel van geleerd. Debat en discussie zijn gespreksvormen die leerlingen in staat stellen om op een 'democratische' manier standpunten uit te wisselen.

### Meeting Point Amsterdam (participatie)

De Atlant in Amsterdam heeft een meetingpoint opgericht. Dat is een ontmoetingsplek tussen scholen, buurt(bewoners, organisaties) en bedrijven. In de buurt van de school wonen veel ouderen. Leerlingen doen klussen voor buurtbewoners, zoals tuinonderhoud en rolstoelservice. Ze leren niet alleen de klussen netjes uit te voeren. Ze leren ook om te gaan met veel verschillende mensen en situaties. En ze ervaren de waardering van de buurtbewoners.

## Toetsing en evaluatie

De volgende stap is evaluatie. Daarbij gaat het ook om de beoordeling van burgerschapscompetenties. Aan traditionele leerstoftoetsen alleen hebben we dan niet genoeg. Beter is leerervaringen en bewezen 'prestaties' van de leerlingen in kaart te brengen. De vorm die daar beste bij past is de portfolioaanpak. In het praktijkonderwijs werken steeds meer scholen met leerlingportfolio's, naast het leerlingvolgsysteem. Leerlingen die een portfolio bijhouden, kunnen daarin hun ontwikkeling van burgerschapscompetenties opnemen. Op termijn zal burgerschapsvorming tevens een plaats moeten krijgen in het leerlingvolgsysteem van de school.



Hoe verder?

Hoe kan burgerschapsvorming een vaste plek krijgen in het Praktijkonderwijs? Voorwaarde is allereerst dat zoveel mogelijk partijen hun steentje bijdragen om er een gezamenlijke onderneming van te maken: overheid, schoolbesturen, schoolleiders, docenten, andere onderwijsinstellingen, makers van lesmateriaal, (leraren)opleidingen en vooral natuurlijk de leerlingen en hun ouders.

## Vijf speerpunten

Burgerschapsvorming kan een vaste plek in het praktijkonderwijs krijgen als er overeenstemming bestaat over de speerpunten voor de komende jaren. Hieronder een voorstel.

### Speerpunt 1: leerbronnen, aanvullend (voorbeeld)lesmateriaal

SLO zal voor het praktijkonderwijs relevante leerbronnen analyseren op 'burgerschapsgehalte', witte vlekken aanwijzen en voorstellen doen voor aanvullingen. Enkele van deze voorstellen zullen worden uitgewerkt in concrete (les)voorbeelden.

### Speerpunt 2: passende gespreksvormen

Bij burgerschapsvorming zijn gespreksvormen zoals dialoog, discussie en debat heel essentieel. Voor leerkrachten van de verbaal minder sterke leerlingen van het praktijkonderwijs is dit een grote uitdaging. Er is vraag naar didactische steun en naar goede voorbeelden. Voor scholen is het heel stimulerend om van elkaar te leren hoe dit kan worden aangepakt in de klas. Een middel daartoe zijn schriftelijke of audiovisuele beschrijvingen van 'good practices'.

### Speerpunt 3: leren omgaan met democratische spelregels

Samen met scholen zal SLO goede praktijkvoorbeelden verzamelen en verspreiden. Wat doen scholen om burgerschap vorm te geven en hoe werkt het? Geven ze het een plek in het programma? In de schoolorganisatie? Waarover mogen leerlingen wel/niet meebeslissen? Hoe functioneert bijvoorbeeld een leerlingenraad op scholen voor praktijkonderwijs? Oefenen met democratische spelregels is óók leren door doen!

### Speerpunt 4: conflicthantering

Op een vreedzame manier leren omgaan met conflicten en tegengestelde belangen is de basis van een democratische levenshouding. Er zijn goede voorbeelden van scholen die er nu al systematisch werk van maken, bijvoorbeeld door middel van mediation. Hoe werkt dit op scholen voor praktijkonderwijs? Wat zijn de mogelijkheden en de valkuilen?

### Speerpunt 5: **participatie, maatschappelijke stages**

Het praktijkonderwijs bereidt leerlingen voor op een plek op de arbeidsmarkt en op het zo zelfstandig mogelijk functioneren als burger. Sociale en economische participatie is juist de kern van praktijkonderwijs. Scholen kunnen ervoor kiezen om dit nog te versterken, bijvoorbeeld door middel van maatschappelijke stages. Er is nog niet veel zicht op ervaringen met maatschappelijke stages in het Praktijkonderwijs. Enkele scholen zijn ermee gestart of treffen voorbereidingen. Ook hierbij kunnen andere scholen hun voordeel doen met ervaringen van deze 'pioniers'.

## **Communicatie en uitwisseling**

Om zicht te houden op de ontwikkelingen is een platform nodig voor de uitwisseling van ideeën, ervaringen en resultaten. Te denken valt aan (regionale) netwerken van scholen voor praktijkonderwijs, eventueel naar het voorbeeld van Praktijknet.

Andere manieren van uitwisseling zijn ook mogelijk en nodig. Denk aan digitale communicatie, bijvoorbeeld via de community Praktijkonderwijs van kennisnet, of via een andere website voor het praktijkonderwijs. Hier is uitwisseling mogelijk van praktijkvoorbeelden, achtergrondinformatie, weblogs, case studies, vakliteratuur, discussieforum, interviews, weblinks, agenda en uiteraard nieuws. Dit laatste kan ook in de vorm van een digitale nieuwsbrief verspreid worden.

Communicatie en uitwisseling zijn de gezamenlijke verantwoordelijkheid van alle betrokkenen.

Op [www.slo.nl](http://www.slo.nl) is vanaf januari informatie beschikbaar over burgerschapsvorming, ook in het praktijkonderwijs. Ook komt er een dvd met praktijkvoorbeelden. Voor contactgegevens zie de achterzijde van deze brochure.

## **Lange adem**

Een vaste plek voor burgerschapsvorming in het praktijkonderwijs zal niet van de ene dag op de andere gerealiseerd zijn. We gaan zelfs liever niet over één nacht ijs. Het moet degelijk, zorgvuldig en op basis van bewezen effectiviteit gebeuren. Het zal tijd, middelen, inzet, overleg en creativiteit kosten. Intussen hoeven scholen, docenten en leerlingen niet op anderen te wachten. Ze kunnen morgen aan de slag met burgerschapsvorming. Scholen hebben voldoende professionaliteit en creativiteit om door te gaan met eigen ideeën en initiatieven. De toekomst is aan jonge burgers - óók in het praktijkonderwijs!



# Geraadpleegde bronnen

*Actief burgerschap, uitgangspunten.* KPC/SLO, 's-Hertogenbosch, 2003.

*Een basis voor burgerschap, inhoudelijke verkenning voor funderend onderwijs.* SLO. Enschede, 2006.

Dalhuisen, L., F. Steegh, J. Walhain, *Van kind tot burger, Volksopvoeding in Nederland (1780-1920)*, Examenkatern vwo. Baarn, 2005.

*Democratie, Koningschap, Burgerschap, een inspiratiebron voor creatief onderwijs aan 10- tot 15-jarigen.* SLO, Enschede, 2005.

Inspectie van het Onderwijs, *Toezicht op Burgerschap en Integratie*, september 2006

*Koers Primair Onderwijs. Ruimte voor de school.* Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, Den Haag, 2004.

*Koers Voortgezet Onderwijs. De leerling geboeid, de school ontketend.* Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, Den Haag, 2004.

Onderwijsraad, *Advies Onderwijs en burgerschap. Een voornamelijk rol voor onderwijsinstellingen en overheid*, uitgebracht aan de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen en aan de staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen. Den Haag, september 2003.

*Wetsvoorstel 29959 'Bevordering actief en burgerschap en sociale integratie'.* Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, Den Haag, 2005.

Winter, M. de, *Opvoeding, onderwijs en jeugdbeleid in het algemeen belang. De noodzaak van een democratisch pedagogisch offensief.* Webpublicatie nr. 1 WRR. Den Haag, 2004.

## Internet

Op [www.burgerschap.kennisnet.nl](http://www.burgerschap.kennisnet.nl) internet zijn veel praktijkvoorbeelden te vinden van burgerschapsvorming op scholen.





SLO

Boulevard 1945 - 3  
7511 AA Enschede

Postbus 2041  
7500 CA Enschede

T 053 484 08 40

F 053 430 76 92

E [info@slo.nl](mailto:info@slo.nl)

[www.slo.nl](http://www.slo.nl)

slo